

Михаило Лалић

ОСУЂЕНИК

Двапут, трипут, можда и више, заклинао сам се да избјегавам скупове сеоске и племенске који ми никад ништа добро не донесоше. Све сам те заклетве заборавио и прекршио кад заказаше у Дулипољу велики збор изгнаника из Метохије. Био сам и ја један од тих изгнаника, имао сам — прије но ме истјераше њемачки тенкови и шиптарски хајкачи — близу Пећи, лијепо имање. Купио сам га за готове паре, продао сам све што сам имао докле сам га исплатио; средио сам га не жалећи зноја свога и синовског, и заиста је било оно што се каже „као сат меда“... Дао бих за њега... е па не знам шта не бих дао. Синове ипак не бих дао, али кћери?... Ту бих сигурно попустио, пошто су кћери и онако за давање — туђа срећа и нафака.

За сваки случај повео сам на збор и сина Милорада. Мислио сам може ми ваљати: сачувао је четничку књижицу из 1936. године, кад је служио војску у Марибору и кад су га као ваљаног војника примили у тајну војно-четничку организацију, која им је у оно вријеме била нешто као што је данас војна полиција. Пођоше с нама и Раичевићи, Авро и Мирко. Имали су и они лијепо имање код Дечана; почели су били да граде другу кућу, спремали се да се подијеле — у томе их прекинула њемачка побједа и шиптарска потјера.

На збор смо стигли сат или два прије почетка. Мувамо се, тражимо и налазимо сусједи и познанике — неке једва препознамо, друге тек пошто кажу ко су. Омршавили, огољели, обосили, нико више није као што је прије био. Скупило се доста лудства — једни под оружјем, други и кокарде прикачили, придали нам се политичари с радикалским брадицама, адвокати с поткресаним брковима, официри с еполетама уташеног сјаја, жандари с блузама и закупљеним чакширама. Има чутурица, ка-

пуљача, реденика и ранаца као да се креће у рат. Дошле и будале — неки боси, неки полуголи, да и они потпомогну, иако им, као ни нама, није јасно шта и како.

Војводићи с комшијама из Дулипоља довукли греде на онај уски комадић равнице поред пута и ријеке. По гредама поставише даске. Из крчме су позајмили два стола и столице. Главни људи посиједаше на кариоге — изгледало је да ће почети да играју карте. Не почеше, но се диже један од њих, гољо као и ми други, али бјеше сачувао шаку браде и глас погодан за појање. Назва нас браћом и господом, поздрави, захвали што смо дошли, прозва неког да нам објасни гдје смо и како смо. Послије тога навалише говорници — ређају се, поправљају и поништавају један другог. Ако је један износио бриге и невоље, слједећи се труди да разagna облачине; ако је претходник грмио и пријетио осветама, онај за њим ублажава, обећава опраштање, вида ране.

Кад официр дође на ред те размахну — из ваздуха никоме бригаде, из облака се створи корпус с командантом Гојковићем који познаје Метохију уздуж и попрјеко, а и њега је Метохија запамтила, ама не по добру... Ту сам сасвим изгубио вољу: није њима до Метохије, но да послјије прољећних пораза и расула поново прикупе нешто војске, а кад неко на тај начин скупља војску — не може му се вјеровати да је неће некуд завести. Сумњу моју нијесам ником повјерио, нијесам хтио ни Милораду да убијем вољу — али неки некако врашки прочиташе моје мисли. Гледају ме, пиждре у мене и мргоде се. Већ сам се кајао што сам ту дошао, кад ми приђе пријатељ Радован Дрекаловић и прогунђа:

„Стефане, пропни се непримјетно до жбуња иза нас и одмагли да те не снађе велауле!“

Дочепих се жбуња — погурио сам се, држим се за стомак као да ме ухватила мука. За мном Милорад и Авро и Мирко — еда би ме заклонили. Измакли смо стотинак корака, али нас сустиже патрола жандарска с дугачким пушкама и натакнутих бајонетима. Пита наредник промуклим гласом:

„Је ли ту Стефан Савовић?“

„Ту је. Ја сам“, одговорих.

„Ухапшен си, поћи с нама!“

Милорад му показује књижицу ону, као некакву амајлију, но наредник обрће главу на супротну страну — неће папир да погледа. Вратише нас на скупштину. Милорада, Авра и Мирка одвојише и некуд их одведоше те више нијесам знао за њих. Остадох сам: пробадају ме погледима као да сам ухваћен у крађи и свучен го. Још су неки горе држали говоре, али им се народ стао осипати: додијало им дуго стајање, траже људи згодна мјеста гдје ће сјести да одморе ноге и да се одбране од безаирне туђе приче.

Прође сат, два, не знам ни колико, док ме узеше и пове- доше на оне даске. Саставили су судско вијеће: три судије, а око њих — тужилац, бранилац, нарогушили се неки поротници, о- купили се они што воле парничење и суђења. Пита мене онај средњи, ваљда предсједник, јесам ли учествовао у нападу на Пљевља.

„Јесам“, признајем и не видим кривицу у томе.

„У којој јединици и под чијом командом?“

„У регрутском батаљону, под командом сердара Јанка Ву- котића.“

Развика се онај други, мршава злоћа: не питају они мене за оно старо, прије пуних тридесет година, но у којој сам једи- ници, под чијом командом, наступао с комунистима у нападу на Пљевља.

Кажем им да Пљевља нијесам видио за тих тридес' годи- на, кад сам их први пут ослобађао. Ту ми се подругну онај други:

„И ти си, дретво, ослобођавао?... А од чега ослобођавао? ... Од тигања и лонаца?“

„Не од лонаца, но од Турака!“

Прескочише преко тога, виде да су ме непрописно начепи- ли, па ми предсједник постави питање из ближих дана: кад сам ухваћен на Бистрици, јесам ли то носио извјештај комуниста из Лубница, и јесам ли га прогутао?... Браним се ја: ухваћен сам на Бистрици кад сам ишао к Лубницама, а не из Лубница...

„Аха“, бљесну онај злуради, „носио си комунистима у Лубнице директиву Покрајинског комитета. Јеси ли је прогутао?“

Видјех да ми је све узалуд, и наљутих се: „Јесам, и њу сам прогутао, и ону прву, и ону десету!... Пун ми је трбух ди- ректива. Кад ме убијеш, распори ме — тамо ћеш наћи да ваз- дан читаш!“

Он се запрепасти и зацркља се, виче да сам безобразан, и чуди се што ме неко не удари. Али предсједник хладнокрвно, чак и с неким осмијехом, презре то његово копрцање, па ме у- пита јесам ли некад комитовао заједно с доктором Маркови- ћем?...

Видим: све зна!... Више ми се не исплати, а онда нећу ни да кријем, ни да ме хватају у лажима. „Јесам“, кажем, „коми- товао сам с Дуловићем, и с Вешовићем, и с доктором Маркови- ћем“.

„С каквим циљем?“, пожури зли.

„С циљем једним чудноватим“, рекох на то. „Код нас ка- жу кад Шестан скочи кроз отворен прозор с петог спрата, без размишљања скачи за њим, јер он зна зашто тако чини, пред- видио је како ће корист да извуче, зна рачуницу. Слично томе ја сам се везао за доктора Марковића: учен човјек, још и Пипер, а Пипери су кад треба јунаци, а богами и кад не треба — био у Русији, видио свијета, зна да лијечи и људе и животиње, ушао

већ у године, посиједио; кад он, такав, иде у шуму, прегони се са жандарима, излаже се погибијама — мора да је нешто далеко предвидио, зна некакву рачуницу, види некакву корист у томе. . . Хтио сам, дакле да то упознам.“

„Па јеси ли упознао?“, пита предсједник.

„Само сам мало наслутио.“

„Која му је корист?“

„Није он мислио на своју корист, но да некако придобије, науче или силом нагна несрећни народ да људскије и боље живи.“

„На казану заједничком“, допуни зловни. „А теби се то допало?“

„Казан није помињао. Није ми се баш допало што на своју корист не мисли, зато сам га и напустио.“

Пита ме предсједник како сам из Скадра, из затвора најтврђега, побјегао. Криво бјеше оном зловном што тамо нијесам кости оставио — то не може да ми опрости. Било је још неких питања, ситних и крупних, па одбрана доби ријеч. Брани ме адвокат Зоњић, и он као ја изгнаник из Пећи. Адвокат прави, познати, од најбољих, ту се случајно задесио и баш запео да ме одбрани. За неке пријехе каже да су застарјели, за друге да су безначајни. Каже да ме познавао као доброг домаћина, а на то маде Михаило Раков, санитетски подофицир из Вељева Дола, побјегао од мотике, дочепео се варошког љеба, препао се да га не изгуби, па виче:

„Тај добри домаћин има сина у шуми!“

Опет ме брани адвокат Зоњић: „Да је сам у шуми тај Стефанов син, не би он био проблем за државу. Незгодно је што сви ми имамо — неко сина, неко синовца или жениног братанића, неко зета шеремета, неко шурака тврдоглавца. Нијесмо их могли привући, није то кривица само Стефанова, но заједничка — ако се то нама опрашта, нек и њему буде опрштено.“

На то Михаило Раков рече: „Сљедује му метак у чело, или ћу ја реферат Чичи!“

Узе и Ника Вучељић да ме брани. Он није адвокат, но официр црногорски, па ме по својој вољи брани:

„Стефан је био најбољи војник моје чете“, каже, иако се ја не сјећам да сам икад био у његовој чети. Знам сигурно да ми командир никад није био, него је он то пресефио или хоће да младима стави на знање како је некад био нешто а сад ништа. . .

На то Михаило Раков скрати расправу: „Или метак, или Чичи!“

То превлада. Осудише ме, нађоше конопац да ми вежу руке, предадоше ме нареднику са заковрченим брковима и његовој четворици — све жандари. Поведоше ме поред ријеке, пазим да ми не задрхте ноге и жао ми што моју ливаду близу Пећи никад више нећу видјети. Не само што се мени не свиђају мјеста

гдје ме зауставе да сврше ствар, но се ни њима не допадају. Траже да ме уз нешто прислоне, али зида погодног нема, ни стијене или дрвета уз који би ме привезали. За тренутак се наредник замисли: преко ријеке су зидане куће, радо би ме превео тамо, и посао би завршио прије но се побуни домаћин чији би зид окрвавио, али мост је само један — замјерили би му што се враћа, што се врзма око скупа, и то само због једног старца.

Док су се тако скањивали, настала је значајна промјена: горе на брду појавила се талијанска побочница. Пошто наши националисти припремају раскид с њима, наређено је повлачење уз ријеку и стрмином према Варди. Како смо ту били већ одмакли, нађосмо се на челу колоне: ја у средини, а за два краја конопца, десно и лијево, вуку ме два жандара. Кад виде пред нама згодно дрво, они скрену десно и лијево, а мене навуку и насаде право на стабло. Трећи, позади прије те ме марне кундаком у плећи, да ме казни што не идем како треба.

Изненада ме узеше у заштиту изагнаници из Метохије Мацо Јелић и Мимовић. Одмах се нађоше да им помогну неки које нијесам познавао и никад их ни послјије нијесам видио. Заграјаше, па и пушке потргоше на моје збуњене пратиоце, уносе им прсте у очи: који је то суд, којом пресудом њима дао одобрење да туку ратника из три рата са златном медаљом Обилића?...

Но и поред њихове галаме, јача странка мене свеза за дрво. Лијепо дрво, бор што и зими зелен стоји; жао ми је што ће због мене прав да страда, испробадан куршумима, па да се више не зелени. Но, и с тим сам се помирио — ћутим, чекам, главно ми је да не поклекнем прије рока. Жеђ и врућину не осјећам, све ми се свело на чекање и измишљање добрих страна: свиђа ми се што ћу бити мушкетан ту, на истакнутом видном мјесту, а не доље у поточини из које се јутром дижу испарења. Ту ће друг другу моћи да покаже: Ено онђе, наврх ливатка, испод пања, гроб је Стефана Савовића, онамо су га стријељали сарадници окупатора... Скоро слава!... И то не она нападна слава, што брзо плане и нестане, те је послјије више нико не помиње, но тиха, за земљу привезана, која се свије око имена: Стефанов гроб, Стефанов бор, Стефанова ливадица, која свјетлуца и кад више нико не зна који је то Стефан био и шта је чинио за живот... И да сам имао среће праве, оне јуначке, таман бих ту завршио, а не да овако бројим дане дретвајући горе-доље, чекајући да оматуфим.

Али никад то да почне и да се сврши! Или чекају некога ко командује, или се надају нечем другом. И најзад га дочекаше: стигао је курир од Рашића, донио писмо. Прочита писмо шеф параде, црвени Кеко поднадули, па звиждаљком даде знак за покрет. Окренуше се, враћају се — ко бјеше задњи, сад је предњи. Умало ме не заборавише везаног за оно дрво. Врати се наредник,

одвеза ме и гурну ме да пожурим низбрдицом. Више ме не воде, не плаше се да ћу побјећи, но су некако уобразици да је њихово велико весеље прешло и на мене. Можда сам тако изгледао журећи да стигнем неког од познатих, ко би могао да ми каже гдје се изгуби мој син Милорад с његовом књижицом и са два брата Раичевића, Авром и Мирком — јесу ли их отјерали, или негдје затворили и сакрили. . .

Код моста бјеше стигао Рашић и његови Криворечани: коњи распрегнути, митраљези наперени, радиостанице и сандуци муниције и бадачи заузели оно мало равнице до моста — нема се куд. Са дасака, гдје су ми судили, говорник објави да краљ долази. Запрашташе пушке да га поздраве. По весељу које се рашири, учини ми се да му је циљ први да у наше Дулипоље дође. Може, зашто не: авиони, падобранци — ризикураће једном и он, као што други, црвени и црни, ризикурају сваког дана. . . Нађоше се грлати другари, који су се од раније знали — запјеваше, примамише дјевојке и млађе жене из три села око ријеке, рашчистише дио простора да крену коло наоколо. . .

Пред залазак сунца Рашић због нечега диже логор, осукаше се за њим и други. Смањи се и моја стража — предаде ме наредник Стрижићу и Мијатовићу. Имао сам и прије стражара, али никад толико несложних као та два. Хоће Стрижић да ме убије својеручно, те да освети оца који је погинуо у Никшићкој Жупи. Брани ме, не да ме Мијатовић, избјеглица из Гусиња: ожењен је из Брезе, прогласио ме за ујака своје жене и у томе нашао разлога да ме не пусти прије своје главе.

Та њихова неслога ми пробуди сумњу. И прије сам примјећивао сличне ствари. Сумњају они у свој правац и свуда се подијеле, те ме једни оптужују за сва зла свијета, а други траже олакшавне околности, или ме бар кришом сажаливо погледају.

Оде Стрижић да неког пита шта ће са мном, и да потражи нешто за вечеру. Остадосмо сами ја и мој заштитник.

„Лаже он то, прави се важан“, каже Мијатовић. „Немај бриге, не може ти ништа без пресуде“.

„Пресуда је донесена, прочитана, чуо сам је.“

„Али није написана, он је нема у рукама.“

„Колико ја знам“, рекох, „на то се није баш пазило, но се могло и без пресуде“.

„Сад не може. Откад је Швабо добио по пркњу тамо гдје га је завела гузица, те је најзад и он осјетио како боли кад почну да бију — помишља се на будућност.“

Није ми јасно, па га питам на коју будућност, а он каже: „Имају људи дјецу, унучад, па им из дупета дошла памет у главу. Душа им се пробудила: може доћи да се плаћа.“

Дотле је Стрижић потражио и нашао за нас преноћиште у засеку преко моста, у кући неког Воја Фатића. Док смо ми стигли, кућа се бјеше напунила, остало мјесто само у кухињи, крај огњишта. Вериге, дим, земљани под, и у хошку пободен ко-

лац за који су везивали теле док је било мало. Док је мој заштитник Мијатовић био одсутан, Стрижић искористи прилику да ме веже за колац. Преостало му парче хљеба — измрви га око коца и показа главом:

„Кљуцај“, каже.

Претпоставља да сам изгладнио, наумио је да ме понизи и исмије пред некима што гледају.

„Е баш је гад!“, мислим у себи, али не смијем да гласно кажем — може ме гад ударити, а ја не могу да се браним.

„Што не кљуцаш?“, пита ме он.

„Чувај руке!“, рекох му на то.

„Пријетиш ли ти то мени?“, и замахну.

„Не, него ти кажем: чувај руке, све се плаћа!“

Жена видјела ту његову игру, па казала домаћину. Изађе из собе Војо Фатић, црвен у лицу:

„Ја сам вас пустио у кућу“, виче, „као људе, а не да се неко спрдуца под мојим кровом!... Нема за колац везивања, није он пас него човјек!“

„Осуђен је“, брани се Стрижић. „Сјутра ћемо га мушке-тати.“

„Одвежи га од тога коца, кад ти кажем, или ми се мичи од огњишта!... И те мрве што си просуо, требало би те натјерати да их сам покупиш — види се да си сит па манит. Ко у моју кућу дође, за њега ће се наћи вечера.“

И заиста: потражише, или узајмише из сусједства, тек домаћица ми пружи лимени тањир с гуком качамака и кришком сира. Дотле глад нијесам осјећао ни на јело помишљао, а ту машина одмах проради, те сам се сладио гледајући како Стрижић, мучен пакошћу, грицка брчиће и измишља како ће ми се осветити.

Дотле жене донесоше навилјак сијена те простријеше, да не лежимо на земљи. Веза ми Стрижић руке за вериге: ако покушам да се одвежем, звекнуће ланац и пробудиће га. Чинило ми се, да нећу заспати, али то ме није сјекирало — наспаваћу се сјутра, прекосјутра, и у све дане и године до Страшнога Суда, па ме ни он неће пробудити ако се може вјеровати ономе што кажу комунисти. И народ брига шта би с Милорадом, заспао сам у мирису трава и свуноћ сањао како акам по планини: опраштам се од ливада и боровњака — сјутра ми је посљедњи сјавак!...

Свануло је и — дан као дан, не види се никакве разлике. Чађаве греде, таваница, дим с огњишта, све обично — као да ми се неће догодити ништа чудно. Звекну ланац — одвезује ме Стрижић од верига, стење, псује кроз зубе. Стиже и Мило Мијатовић — преноћио је код познаника, наспавао се, доручковао, донио мирис на ракију.

„Јесте ли се наспавали?“, пита.

„Јеси ти, сигурно, баш те брига!“, каже Стрижић као на-клан, „а ја нијесам ока склопио. Притаји се овај баксуз, стари баксуз и лукави, да ме превари, па захрче двапут, трипут — да види спавам ли. Дај, како ћемо се отарасити њега?“

Да се мене отарасе?... Показа се да то није лак посао. Нема никог од оних што су ме јуче оптуживали, испитивали и осудили, сви су се некуд преконоћ разишли. Нема ни Кека, јучерашњег команданта, ни наредника с четири жандара.

У поповој башти, испред куће, изненадише ћелавог, брадатог савјетника — он им препоручи да ме воде у друго село, у „штаб корпуса“ Неђа Павковића. Стигосмо и тамо, изађе ађутант — жандар или нешто слично — да види ко смо и шта тражимо. Дуго су му објашњавали, никако није могао да схвати на којој су муци моји проводници. Најзад се замисли, па закључи:

„Нит је моја јуница, нит ме сврби гузица!“

Ту се појави командант „корпуса“, а у ствари батаљона или чете, капетанчић, с трбушчићем и без блузе — панталоне једва закопчао и не држи их на каишу, но на шареним упртачима преко рамена. Видио ме јуче на суђењу, и одмах ме препознаде:

„Ти си, дакле, она јуначина што побјеже са Скадра?“

„Господине капетане“, викнух да ме добро чује, „Двапут сам Скадар освајао, а побјегао сам тек трећи пут: из италијанског затвора. Сад ви можете и да ме вратите тамо“.

„Је ли?... Па да им опет побјегнеш... Био си и на Брегалници. Колико си Бугара убио?“

Мисли да ћу се похвалити, а ја кажем: „Ни једнога!“

„Де, некако ми то објасни!“

„Никад ми то није било јасно“, рекох, и осјетих згодну прилику да се распричам: „Три бригаде црногорске тукле су се с Бугарима и гинуле. Свака изгуби по триста људи, неке и више, више од хиљаду Црногораца је погинуло тамо, а четврта, наша, с Лима — борбе није ни окусила. Нас су само ћилимали горе-доље као да су се браћа Србијанци уплашили да ћемо се некако одвише прославити. Толико су нас пребацивали ноћу, дању, по неким голим главицама, да смо били жељни сна, те смо многи закукали: Кукавцу горском, да ми је да заспем, па макар одмах погинуо!... И тако се тај рат сврши: нико рањен, нико погинуо, само се неки разбољели, а један умро од колере — и тај у штабу.“

„Е-е“, учини он, „кажу да си велики махер и лисица: једнога сина уписао у четнике, другог послао у партизане, па сад ја треба ону пресуду да извршим. А зашто ја?“, наљути се и издрљи зелене очи. „Водим ли ја овдје некакве целате и касапе?... Идите сви у божју матер!“, викну на мене као да сам једини кривац. „Мичите ми се најзад с врата!... Камо она два дугачка што су тражили дозволе да иду?“

Стаде дозивање, па чекање, док се најзад појавише моји добри познаници, изгнаници из Метохије, Душан Радисава Чочоглавца, активни подофицир, и Риго Јованов, мој командир чете из устанка. То су они тражили дозволу да некуд иду.

„Можете ићи“, каже им капетан, „али да ми макнете с врата овога махера“, и показује на мене, „и он је тамо из вашег краја.“

Ставио им је руке на рамена, удаљи се с њима преко ливаде да се не чује шта ће им рећи. Мрнђа нешто, не зна се шта каже, али се по покретима руку види: наређује им да ме успут умлате. Лупа длановима — свршен посао, па ногама показује да ме мало зачепрљају земљом или опалим лишћем. Њих двојица климају главама — разумјели су, поступиће по наређењу. Сигурно и хоће: подофицир би и оца убио, само да прескочи међу официре. Узеше ме намргођени, натмурени, праве се да ме не познају, а мени се ражалило — млади људи, углавном поштени — зашто баш они да огријеше руке и душе, па послије да ме сањају годинама, док су живи, само зато што нијесу могли и умјели да мрски посао уступе другима.

Воде ме горе к Пеовима и не вичу, не псују ме нити пријете, но ми још и руке одвезаше чим смо одмакли. Које руке нијесу везиване, тај не зна каква је олакшица кад се веза скине. Ту се и корак ослободи, рамена се размрдају, мозак проради. Мени се и језик ослободи, окрилати: прича шале старовременске да страх одбије. Они слушају, па се смијуцкају — лакше им је што нема потребе да ме тјеше или ућуткују.

Питах Рига шта би с Милорадом; ништа, каже, мало су му запријетили и отјерали га да иде кући. Пролазимо поред дубоких вододерина и урвина, гдје леш може да се загрне без много муке, али они као да их не примјећују. Пребацисмо се преко пријевоја, спуштамо се низ Вјетрошевице, а и ту има zgodних извала и јаруга које они као намјерно превиђају. Прођосмо кроз Краље и Равним путем преко Присоје. У Трешњеву затекосмо учитеља Љуба Стојанова испред куће: угојио се, пустио куље, сисе, подбратке, а доље му докољенице и танке ножице, дошао налик на неку тицу закржљалих крила и без перја.

Позва их учитељ на ракију. Мене не зове и не помиње; можда би ме и изагнао — сједох на клупу на вајату, крај прозора. Пустили су да ту останем, не плаше се да ћу побјећи, или ми баш чине с руке — да побјегнем, па да ме гађају мирне савјести. Жедан сам био, али нијесам се усудио да замолим за чашу воде. Како да замолим, кад чујем како ме учитељ кити:

„Што водите ону поганштину Савовића?... Оно је отров комунистички, болшевички — нахију би отровао, а камо ли оно село. Не пуштајте га да опет чека Црвену армију, но га прошијте с три четири метка, па нек смрди!“

Одморили су се, крећемо даље. Пут ту води поред јаза, клекнух на кољена и нагнух се да пијем воде.

„Шта чиниш то?“, пита Душан. „Та ти вода није чиста — перу жене пелене и свашта. Што не тражи чашу воде у кући?“

„Како да тражим, кад си чуо шта ми мисли?“

„Не мисли он то, но лаже. Хтио би да се препоручи, као да не знамо његове маневре... Ајте ви сад, ја даље нећу“, рече и остаде.

Осврћем се, чекам да ме узме на нишан, а он корача погнуће главе, уморан, забринут, према кућама Чукића. На Брду наврх Чекандола и Риго стаде. Стајао је онђе, изнад ливаде Нова Лалевића, цер високи и гранати од сто година или близу — појео сву земљу испод себе, па му дебеле жиле огољеле — а сад ено нема ни цера, ни Нова, не познаје се ни гдје су били...

Гледа ме Риго и прстом ми показује: „Ја ћу доље низ ливаду, а ти иди шумом, путем, или куд ти драго. Ако ме питају, казаћу да си ми побјегао.“

„То ти, Риго, нико неће вјеровати“, кажем му ја.

„Знам и ја то. Тешко да ће ми повјеровати, а зато ти гледај да те не виде сокације. Уклањај се, укријевај се, док заборава — то би било боље и за тебе и за мене.“

И заиста пође ливадом, не шали се. Стиже до јаза, викну као да неког зауставља, крмаукну још једанпут, заврљачи бомбу талијанску, офанзивку, испали пет метака из пушке, па продужи да силази и изгуби се негдје доље.

Стојим: жив сам, сâм сам, руке су ми одвезане, нико ме не тјера да идем или да не идем. Јесам ли се обрадовао, као што би се помислило?... Не, но ми се ноге потсјекоше од голог страха: зар опет у шуму и у живот лукави и безобразни с његових стотину смицалица да ме понизи и уплаши, да ожалости, застраши, намучи и убогаљи!...

Лежао сам на оним жилама сат или два, и једва сам скупио снагу да се одвучем даље од пута, да ме нека цкврња не нађе и поткаже.